СУДОВО-ПСИХОЛОГІЧНА ЕКСПЕРТИЗА ПІД ЧАС ДОСЛІДЖЕННЯ ОБСТАВИН, ЩО ВИКЛЮЧАЮТЬ ЗЛОЧИННІСТЬ ДІЯННЯ[1]

(мова оригіналу — російська; назву подано в перекладі)

Холопова Е. Н.

Реферат. У слідчій і судовій практиці виникають ситуації, коли обставини, що виключають злочинність діяння, неможливо дослідити без психологічних знань у формі експертизи, а висновок судово-психологічної експертизи (СПЕ) може бути одним із доказів необхідної оборони та її ексцесу. Холопова Е. Н. розглядає завдання й можливості СПЕ щодо кожної з таких обставин за Кримінальним кодексом російської федерації, спираючись на норми ч. 2 ст. 37, ч. 2 ст. 39, ст. 40 і 42 КК рф, а також на праці юристів і психологів (зокрема класифікацію примусу В. В. Калугіна). Для необхідної оборони авторка розрізняє небезпеку як об'єктивно шкідливий чинник і як суб'єктивне переживання, очікування небезпеки, страх. Експерт-психолог аналізує співвідношення свідомого й несвідомого в поведінці того, хто обороняється, мотивацію його дій та емоційні стани (психічну напруженість, фрустрацію, стрес, розгубленість, афект); наголошено, що страх і жорстокість взаємопов'язані, тому особа нерідко діє щодо нападника жорсткіше, ніж потрібно. Для крайньої необхідності сформульовано три завдання СПЕ: схарактеризувати психологічні складники екстремальної ситуації та її вплив на поведінку, розкрити механізм ухвалення рішення, визначити, чи усвідомлювала особа можливість заподіяти рівну або більшу шкоду. Щодо фізичного та психічного примусу розмежовано непереборний і переборний примус, інформаційний вплив через погрози й безпосередній вплив на несвідоме (гіпноз, психокодування); больовий поріг як суб'єктивний критерій переборності, на думку авторки, слід виявляти психофізіологічною експертизою, обов'язковою в разі застосування ст. 40 КК. Оцінюючи обґрунтований ризик, експерт ураховує специфіку діяльності, особистісні якості того, хто ризикує, та обставини, що обмежують або розширюють можливість ухвалити рішення. У справах про виконання незаконного наказу психолог оцінює вплив психологічного примусу на підлеглого, його психологічні особливості та складники мотиву. Авторка доходить висновку, що ці напрями СПЕ розроблено недостатньо й вони потребують подальшого дослідження; для експертів і юристів праця окреслює коло питань, які можна ставити перед психологом у справах про поведінку особи в критичних ситуаціях.

Ключові слова: судово-психологічна експертиза, обставини, що виключають злочинність діяння, необхідна оборона, ексцес оборони, крайня необхідність, фізичний і психічний примус, обґрунтований ризик, виконання наказу, емоційні стани, страх.

Forensic Psychological Examination in the Study of Circumstances Precluding the Criminality of an Act

Kholopova E. N.

Abstract. Investigative and judicial practice regularly faces situations in which circumstances precluding the criminality of an act cannot be assessed without psychological expertise, and the opinion of a forensic psychological examination may serve as evidence of necessary defence and of its excess. Kholopova E. N. examines the tasks and capabilities of forensic psychological examination with regard to each such circumstance under the Criminal Code of the russian federation (Article 37(2), Article 39(2), Articles 40 and 42). For necessary defence, she distinguishes danger as an objectively harm-

ful factor from danger as a subjective experience of threat and fear; the expert analyses the balance of conscious and unconscious components in the defender's behaviour, his or her motivation and emotional states such as mental tension, frustration, stress, confusion and affect, bearing in mind that fear and cruelty are interrelated. For extreme necessity, three tasks are formulated: to characterise the psychological components of the extreme situation, to reveal the decision-making mechanism and to determine whether the person was aware of possibly causing equal or greater harm. Regarding physical and mental coercion, the author distinguishes irresistible and resistible coercion, as well as informational pressure through threats and direct influence on the unconscious, and argues that the pain threshold should be assessed by a mandatory psychophysiological examination. For justified risk, the expert takes into account the nature of the activity, the personality of the risk-taker and situational constraints; in cases of executing an unlawful order, the psychologist assesses the impact of psychological coercion, the subordinate's psychological features and the components of motive. The author concludes that these areas of forensic psychological examination remain underdeveloped.

Keywords: forensic psychological examination, circumstances precluding criminality, necessary defence, excess of defence, extreme necessity, coercion, justified risk, unlawful order, emotional states, fear.

Першоджерело: *Холопова Е. Н. Судебно-психологическая экспертиза при исследовании обстоятельств, исключающих преступность деяния. Законность. 2005. № 10.*[2] *Реферат оприлюднено в журналі 27.07.2013.*

References

1. Kholopova E. N. Sudovo-psykholohichna ekspertyza pid chas doslidzhennia obstavyn, shcho vykliuchaiut zlochynnist diiannia [Forensic Psychological Examination in the Study of Circumstances Precluding the Criminality of an Act] : referat. Sudovo-psykholohichna ekspertyza. Zastosuvannia polihrafa i spetsialnykh znan v yurydychnii praktytsi. 2018. Vol. 3, No. 1 (13). URL: https://expertize-journal.org.ua/psihologicheskaya-ekspertiza/174-sudebno-psikhologicheskaya-ekspertiza-pri-issledovanii-obstoyatelstv-isklyuchayushchikh-prestupnost-deyaniya (onovlena versiia vid 06.11.2026). [in Ukrainian].

2. Kholopova E. N. Sudebno-psikhologicheskaya ekspertiza pri issledovanii obstoyatelstv, isklyuchayushchikh prestupnost deyaniya. Zakonnost. 2005. № 10. URL: http://www.juristlib.ru (data zvernennia: 04.11.2026). [in Russian].